

Η εκκλησία του βυζαντινού οικισμού
της Ολυμπίας κτισμένη επί του πρώην
εργαστηρίου του Φειδία. Άποψη από
βόρειοανατολικά.

ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΟΣ
ΧΩΡΟΣ

ΗΛΕΙΑ

Ο ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΣ
ΟΙΚΙΣΜΟΣ
ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

ΤΩΝΙΑ ΜΟΥΡΤΖΙΝΗ
Αρχαιολόγος

ΑΘΑΝΑΣΙΑ ΡΑΛΛΗ
Αρχαιολόγος

ΕΙΣΑΓΩΓΗ

Το ιερό της Ολυμπίας, φημισμένο και πολυύμνητο, αναπτύχθηκε σε μια απόμερη αλλά επιβλητική άκρη της δυτικής Πελοποννήσου, στην κοιλάδα που ορίζουν ο Κρόνιος λόφος και οι ποταμοί Αλφειός και Κλάδεος. Από πολύ νωρίς αναδείχθηκε σε ένα από τα πλέον σημαντικά θρησκευτικά και αθλητικά κέντρα του αρχαίου ελληνικού κόσμου (εικ. 1). Κατά την Ύστερη Αρχαιότητα, μετά την παύση των Αγώνων και της αρχαίας λατρείας κτίστηκε και αναπτύχθηκε στον χώρο του αρχαίου ιερού ένας σημαντικός, για τα δεδομένα της εποχής, χριστιανικός οικισμός.

Σήμερα ο αρχαιολογικός χώρος της Ολυμπίας αποτελεί έναν από τους πλέον γνωστούς αρχαιολογικούς χώρους της Ελλάδας με παγκόσμια εμβέλεια. Η φήμη και η αξία των αρχαιότερων μνημείων του επισκιάζουν τα λίγα σε αριθμό και δύσκολο να αναγνωστούν βυζαντινά κατάλοιπα, καθιστώντας τον χριστιανικό οικισμό ένα εν πολλοίς άγνωστο στο ευρύ κοινό κομμάτι της ιστορίας του τόπου. Η γνωριμία με τον βυζαντινό οικισμό της Ολυμπίας και η ανασύσταση της μορφής του, στον βαθμό που αυτό είναι εφικτό, θα επιχειρηθούν στη συνέχεια, με γνώμονα τη σκέψη ότι η ιστορία του τόπου του ιερού της Ολυμπίας σε μια εποχή όπου ουσιαστικά συντελείται η μετάβαση από τον αρχαίο στον μεσαιωνικό κόσμο δεν μπορεί παρά να έχει ιδιαίτερο ενδιαφέρον.

ΙΣΤΟΡΙΚΟ ΥΠΟΒΑΘΡΟ

Η περίοδος της Ύστερης Αρχαιότητας στην Ολυμπία εκτείνεται χρονικά από το τέλος του 3ου έως τις αρχές του 7ου αιώνα μ.Χ., οπότε παύει η κατοίκηση στον χώρο, και διακρίνεται από διαρκή εξέλιξη των υλικών καταλοίπων, ικανή να βεβαιώσει τη συνοχή της. Σε αυτήν μπορούμε να διακρίνουμε δύο φάσεις.

Από το 260/270 μ.Χ. μέχρι και την εποχή του Θεοδοσίου Β΄ η περίοδος μπορεί να χαρακτηριστεί ως Ύστερη Ρωμαϊκή με βασικό της χαρακτηριστικό τη διατήρηση του ιερού χαρακτήρα της Ολυμπίας.

Από τον 5ο έως τον 7ο αιώνα μ.Χ. η ίδρυση στον χώρο ενός σαφώς δομημένου χριστιανικού οικισμού επιτρέπει να διαγνώσουμε μια βασική αλλαγή στη δομή και τη λειτουργία του και να ορίσουμε την περίοδο αυτή ως Πρώιμη Βυζαντινή.

Η Ολυμπία κατά την Ύστερη Ρωμαϊκή περίοδο (β΄ μισό 3ου και 4ος αι. μ.Χ.)

Στο τέλος του 3ου αιώνα μ.Χ. διαπιστώνεται με σαφήνεια στην Ολυμπία μια τομή που σηματοδοτεί την έναρξη μιας νέας περιόδου σαφώς διαφοροποιημένης από τις προηγούμενες, δηλαδή την Πρώιμη και Μέση Ρωμαϊκή περίοδο. Κατά το διάστημα αυτό σημειώνεται και η πρώτη σοβαρή καταστροφή των μνημείων του ιερού, η οποία χρονολογείται μετά το 280/282 μ.Χ. και συνδέεται με τις επιπτώσεις ενός ισχυρού σεισμού που συγκλόνισε την περιοχή την όγδοη δεκαετία του 3ου αιώνα μ.Χ. Στην αρχή του 4ου αιώνα εκτεταμένες ανακατασκευές έλαβαν χώρα

01 Αεροφωτογραφία του αρχαιολογικού χώρου της Ολυμπίας.

σε διάφορα σημεία του ιερού, που ανασυγκροτείται και αναπτύσσεται.

Οι αγώνες και οι λατρευτικές εκδηλώσεις προς τιμήν του Διός εξακολούθησαν να τελούνται με πλήρες πρόγραμμα και με συμμετοχές που επιβεβαιώνουν τη διατήρηση της εθνικής σημασίας τους τουλάχιστον έως το 385 μ.Χ., όπως αποδεικνύει η εύρεση, σε κτίριο στο νοτιοδυτικό τμήμα του ιερού που ταυτίστηκε με την έδρα μιας αθλητικής ένωσης, χάλκινης ενεπίγραφης πλάκας που αποτελεί τμήμα ενός καταλόγου των μελών της. Τα οικοδομικά μέτρα και ο επιγραφικός κατάλογος αποτελούν αποδείξεις ότι η Ολυμπία παρέμεινε έως το τέλος του 4ου αιώνα ένας ζωντανός τόπος πολιτισμού και αθλητικών αγώνων. Καμία πραγματικά βεβαιωμένη χρονολογία δεν υπάρχει για το τέλος της λατρείας και των αγώνων στον χώρο του ιερού. Το 391 μ.Χ. ο αυτοκράτορας του Βυζαντίου Θεοδόσιος Α΄ εξέδωσε διάταγμα απαγόρευσης τέλεσης της λατρείας στα ελληνικά ιερά, ο βαθμός όμως της επιτυχίας του αυτοκρατορικού απαγορευτικού διατάγματος για τον ύστερο 4ο αιώνα μ.Χ. δεν είναι ξεκάθαρος. Την ίδια εποχή

- 02 Κάτοψη της δεύτερης φάσης του βυζαντινού οικισμού (β' μισό 6ου αι. μ.Χ.) (Völling 2001a, σ. 317, εικ. 1).
- 03 Ο αρχαιολογικός χώρος της Ολυμπίας από τα δυτικά.

πραγματοποιήθηκε και η μεταφορά του χρυσελεφάντινου αγάλματος του Διός από την Ολυμπία στην Κωνσταντινούπολη. Όσον αφορά στους Αγώνες ειδικότερα, ευρήματα υποδηλώνουν ότι αυτοί θα μπορούσαν να διεξάγονται για αρκετό χρονικό διάστημα μετά το τέλος της λατρείας.

Η Ολυμπία κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο (5ος–7ος αι. μ.Χ.)

Αμέσως μετά την παύση των Αγώνων και της λατρείας προς τιμήν του Διός, το αργότερο γύρω στα μέσα του 5ου αιώνα μ.Χ., ένας χριστιανικός πληθυσμός εγκαταστάθηκε στον χώρο του πρώην ιερού ιδρύοντας έναν οικισμό. Η ανάπτυξη του αφορούσε στην κάλυψη των αναγκών ξενόφερτων πληθυσμιακών ομάδων από τις επαρχιακές περιοχές και τις αγρεπαύλεις της κοιλάδας του Αλφειού. Βασικό λόγο επιλογής της θέσης αποτέλεσε το άφθονο έτοιμο δομικό υλικό των παλαιότερων κτιρίων, που χρησιμοποιήθηκε για την κατασκευή του νέου οικισμού. Άλλωστε κάποια από τα κτίρια του ιερού, όπως οι θέρμες, σώζονταν αρκετά καλά μαζί με τις υδραυλικές τους εγκαταστάσεις και προσφέρονταν για μια νέα χρήση. Ο οικισμός αυτός είχε καθαρά χριστιανικό χαρακτήρα. Στην εξέλιξη του διακρίνονται δύο φάσεις.

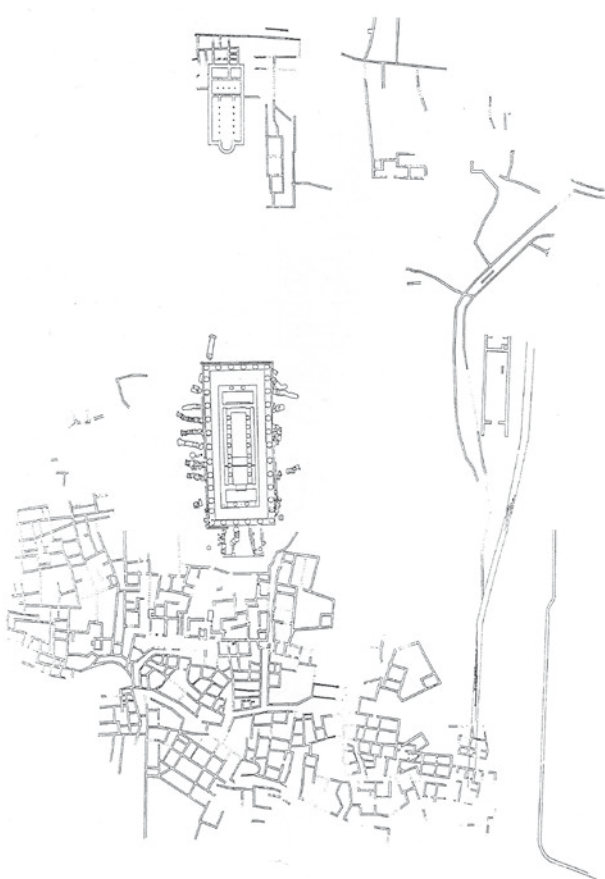
Α' φάση του οικισμού (μέσα 5ου–μέσα 6ου αι. μ.Χ.)

Ο οικισμός αναπτύχθηκε στην α' φάση του δυτικά του χώρου της Άλτεως, σε ημικυκλική διάταξη και με κέντρο το πλέον σημαντικό κτίριό του, την εκκλησία, που κτίστηκε στη θέση του πρώην εργαστηρίου του Φειδία. Την προστασία του ανέλαβε μάλλον μια φρουρά, η οποία οικοδόμησε ένα αμυντικό μικρό οχυρό στο κέντρο του ιερού. Η α' φάση του χριστιανικού οικισμού διήρκεσε μέχρι το α' μισό ή πιθανότερα μέχρι τα μέσα του 6ου αιώνα μ.Χ., οπότε ο ναός του Διός, το αμυντικό τείχος, η εκκλησία και πολλά άλλα κτίρια καταστράφηκαν, ίσως από τον σεισμό του 551 μ.Χ., αν και η καταστροφή πολλών από τα οικοδομήματα σε μία δεδομένη χρονική στιγμή αμφισβητείται.

Ειδικότερα όσον αφορά στον ναό του Διός, η καταστροφή του από φυσικά αίτια (σεισμό) δεν θεωρείται πιθανή αλλά αποδίδεται σε ανθρωπογενή αίτια (κατεδάφιση για αφαίρεση οικοδομικού υλικού – μετάλλου συνδέσμων), ενώ σε ανάλογα αίτια ίσως οφείλεται η καταστροφή και άλλων οικοδομημάτων.

Β' φάση του οικισμού (μέσα 6ου–αρχές 7ου αι. μ.Χ.)

Μετά την καταστροφή του ναού του Διός, ένας νέος οικισμός δημιουργήθηκε στον χώρο του αρχαίου ιερού, με κέντρο αυτή τη φορά τον χώρο στα ανατολικά του ναού (εικ. 2). Η συνεχιζόμενη χρήση αρκετών κτισμάτων και της εκκλησίας φανερώνει ότι ο δεύτερος αυτός οικισμός δημιουργήθηκε σε μικρό χρονικό διάστημα μετά την εγκατάλειψη του πρώτου και από τον ίδιο πληθυσμό. Ο νέος οικισμός εμφάνιζε σημαντικές διαφορές από τον

02

οικισμό της α΄ φάσης, όπως αναλυτικά θα περιγραφεί. Ενδεικτικό των διαφορών είναι το γεγονός ότι οι παλαιοί Γερμανοί ανασκαφείς χαρακτήρισαν ως «βυζαντινό» τον οικισμό της πρώτης φάσης και ως «σλάβικες καλύβες» τον οικισμό της δεύτερης, παρότι αμφότεροι κατοικούνταν από Έλληνες χριστιανούς μόνο. Οι χαρακτηριστικές διαφορές στον τρόπο οικοδόμησης και αποικισμού μεταξύ των δύο περιόδων χρήσης δεν περιορίζονται άλλωστε στην Ολυμπία, αλλά είναι μέρος μιας τάσης αγροτικοποίησης που παρατηρείται σε όλη τη Βαλκανική χερσόνησο. Πέρα από τους τοπικούς παράγοντες για τις διαφορές ευθύνονται τάσεις παρακμής, που αφορούν σε όλη την Ανατολική Ρωμαϊκή Αυτοκρατορία ως συνέπεια υπερβολικών πολεμικών πιέσεων.

Το τέλος του οικισμού

Ο οικισμός εγκαταλείφθηκε, όπως αποκαλύπτει η μελέτη της κεραμικής, των νομισμάτων και των μικροεπιτημάτων από τον χώρο του ιερού, το αργότερο στον πρώιμο 7ο αιώνα μ.Χ. και αιτία της εγκατάλειψής του ήταν η εμφάνιση μιας εξωτερικής απειλής. Ο οικισμός δεν φαίνεται να δέχθηκε βίαιη κατάληψη, καθώς αρχαιολογικές ενδείξεις για αυτό δεν έχουν βρεθεί, αλλά εγκαταλείφθηκε βιαστικά από τους κατοίκους του υπό την απειλή επιδρομών. Στην Ολυμπία έχουν εντοπιστεί δεκατρείς θησαυροί (δώδεκα νομισματικοί και ένας αποτελούμενος από διάφορα πολύτιμα αντικείμενα) του ύστερου 6ου αιώνα μ.Χ., η απόκρυψη των οποίων συνδέεται, όπως συμβαίνει και με άλλους νομισματικούς θησαυρούς της Πελοποννήσου, με τις ιστορικές συνθήκες της έλευσης των Αβάρων και των Σλάβων στον ελλαδικό χώρο. Οι θησαυροί αυτοί εντοπίστηκαν διεσπαρμένοι σε όλη την έκταση του οικισμού, αλλά παρουσίασαν ιδιαίτερη συγκέντρωση στον χώρο ανατολικά του ναού του Διός. Κάποιοι από τους κατοίκους του οικισμού

φαίνεται ότι επέστρεψαν στους πρόποδες του Κρονίου λόφου για σύντομο χρονικό διάστημα πριν τον εγκαταλείψουν οριστικά, όπως αποκαλύπτει το γεγονός ότι τα υστερότερα νομίσματα που έχουν βρεθεί, δηλαδή αυτά του Φωκά (602–610 μ.Χ.), δεν αντιπροσωπεύονται στους νομισματικούς θησαυρούς, αλλά αποτελούν μεμονωμένα ευρήματα και ερμηνεύονται ως ενδείξεις μιας περιορισμένης κίνησης του οικισμού σε μια περίοδο μεταγενέστερη αυτής που υποδεικνύουν οι θησαυροί.

Αμέσως μετά την εγκατάλειψη του χριστιανικού οικισμού της Ολυμπίας από τους κατοίκους του ή έστω λίγο αργότερα, Σλάβοι κατέλαβαν την περιοχή της κοιλάδας του Αλφειού και του Κλαδέου. Το νεκροταφείο των καύσεων αυτών των κατοίκων του χώρου αποκαλύφθηκε μερικώς από το 1959 έως το 1967 κατά τη διάρκεια της κατασκευής του Νέου Μουσείου Ολυμπίας βορείως του Κρονίου λόφου. Η μελέτη των ευρημάτων του νεκροταφείου αποκάλυψε ότι η κατάληψη του χώρου από τους Σλάβους ξεκίνησε στο β΄ τέταρτο του 7ου αιώνα μ.Χ. και διήρκεσε μέχρι τουλάχιστον τον ύστερο 8ο αιώνα μ.Χ. Η παρουσία τους μαρτυρείται για τουλάχιστον 175 χρόνια, παρότι ο οικισμός τους δεν έχει ακόμη εντοπιστεί. Το γεγονός ότι δεν διαπιστώθηκε η ύπαρξη αντικειμένων του βυζαντινού οικισμού στο σλαβικό νεκροταφείο ή και αντίστροφα αποτελεί ένδειξη ότι οι δύο ομάδες δεν έζησαν παράλληλα στην περιοχή ούτε για ένα μικρό χρονικό διάστημα. Η περίπτωση της Ολυμπίας αναδεικνύεται έτσι σε μία από τις σπάνιες περιπτώσεις, στις οποίες η άμεση αντικατάσταση του ελληνικού χριστιανικού πληθυσμού από τον σλαβικό στο όριο ανάμεσα στην Ύστερη Αρχαιότητα και στους βυζαντινούς χρόνους, η οποία μαρτυρείται από τις πηγές, αποδεικνύεται και αρχαιολογικά. Η σλαβική κατάκτηση σημαίνει άμεσα —αν και όχι βίαια— και το τέλος της

04 Επισκέπτες στο εσωτερικό της εκκλησίας τον Απρίλιο του 1891 (αρχείο ΓΑΙ).

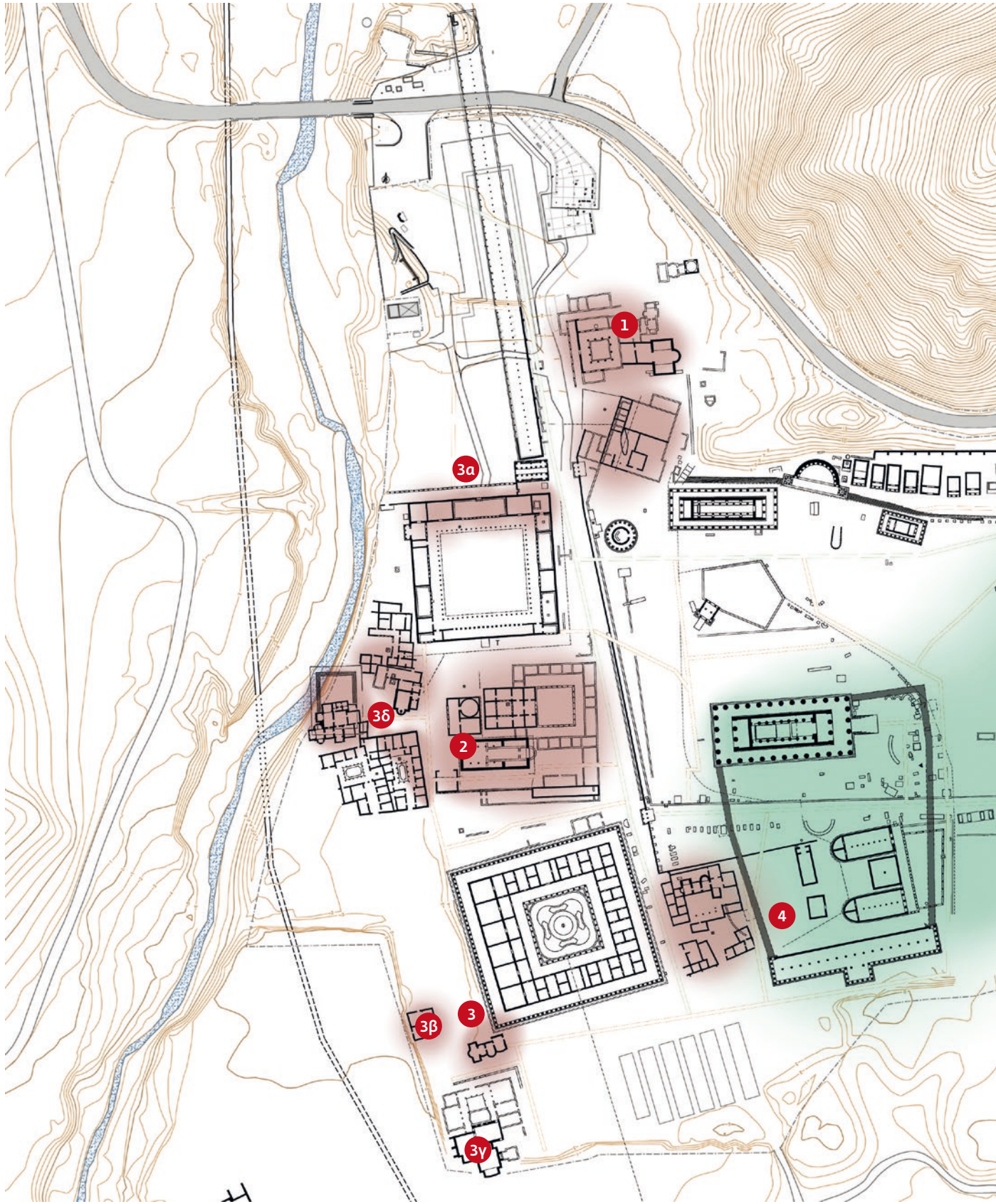

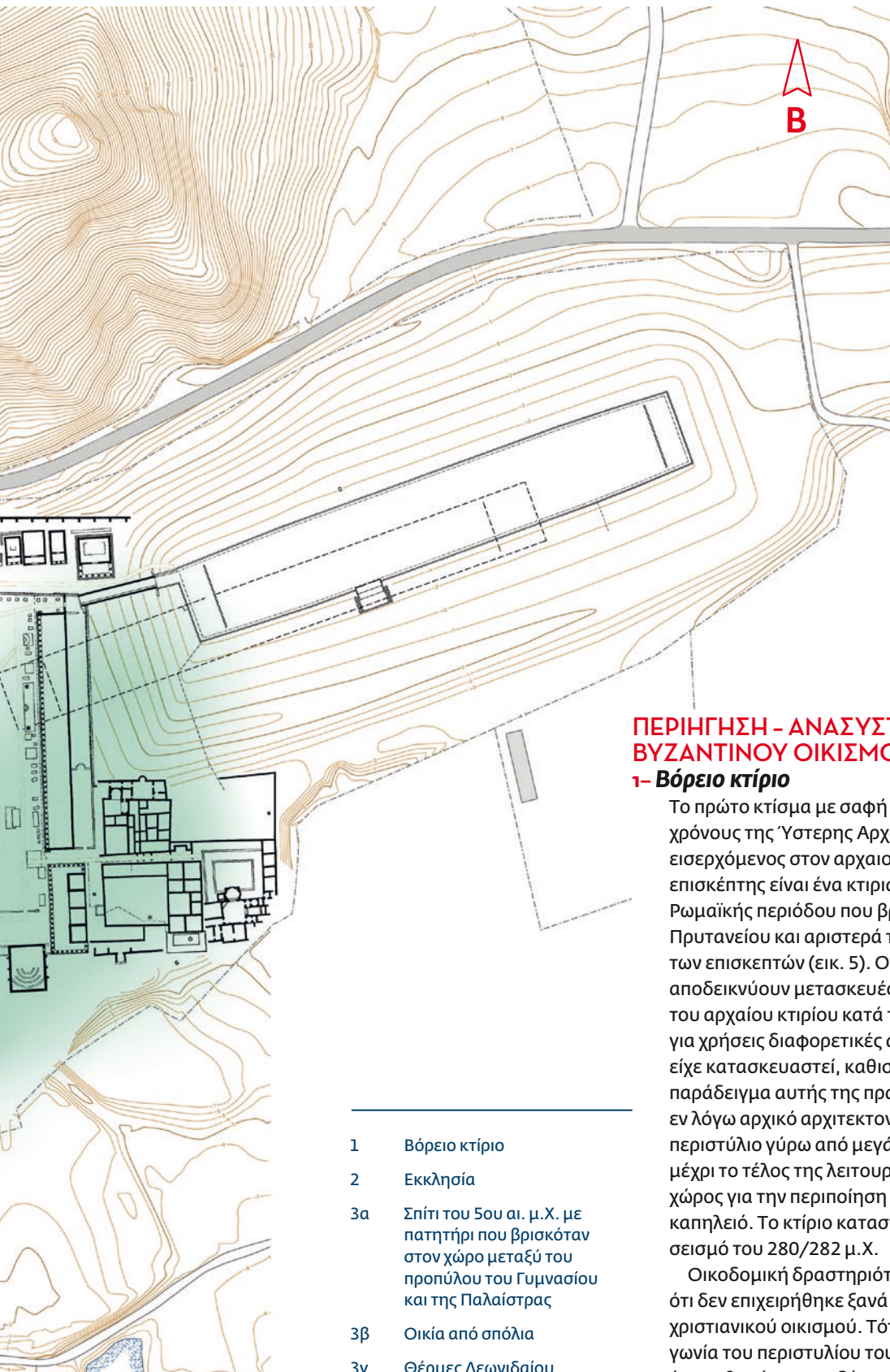
Ύστερης Αρχαιότητας για την Ολυμπία. Στους αιώνες που ακολούθησαν ο χώρος του ιερού καλύφθηκε από τις πλημμύρες των ποταμών Αλφειού και Κλαδέου και από τις κατολισθήσεις του Κρονίου λόφου και οδηγήθηκε στη λησμονιά.

ΙΣΤΟΡΙΑ ΤΩΝ ΕΡΕΥΝΩΝ

Η συστηματική έρευνα του ιερού της Ολυμπίας άρχισε το 1875 από το Γερμανικό Αρχαιολογικό Ινστιτούτο και συνεχίζεται, με μικρές διακοπές, μέχρι τις μέρες μας. Την πρώτη ανασκαφική περίοδο στον χώρο χαρακτήριζε η συστηματική καταγραφή του συνόλου των ευρημάτων ανεξάρτητα από τη χρονολογική τους ταυτότητα. Δυστυχώς η προσέγγιση αυτή δεν επικράτησε στην ανασκαφική περίοδο που ξεκίνησε από το 1936 φέρνοντας στο φως το σύνολο της ιερής Άλτεις και το μεγαλύτερο μέρος των περιοχών γύρω από αυτή. Οι ανασκαφές της περιόδου αυτής προσανατολίστηκαν στην αποκάλυψη των μνημείων που χρονολογούνται από τη Γεωμετρική έως και την Ελληνιστική περίοδο, ενώ η ρωμαϊκή Ολυμπία και ακόμη περισσότερο η Ύστερη Ρωμαϊκή και Πρώιμη Βυζαντινή περιόδός της θεωρήθηκαν περιόδοι παρακμής και αγνοήθηκαν. Τα υπερκείμενα αρχαιολογικά στρώματα αφαιρέθηκαν ως επί το πλείστον χωρίς προηγούμενη επαρκή τεκμηρίωση, ενώ από τον κεντρικό χώρο του ιερού καθαιρέθηκαν κατά τη διάρκεια του 19ου αιώνα με παρόμοιο τρόπο όλα τα αρχιτεκτονικά κατάλοιπα της περιόδου. Το πλήθος παρ' όλα αυτά των χρονολογούμενων στη Ρωμαϊκή περίοδο και την περίοδο της Ύστερης Αρχαιότητας ευρημάτων από τον χώρο της Ολυμπίας (κτίρια, ψηφιδωτά δάπεδα, τοιχογραφίες και μικροευρήματα) απέδειξε πως η προσέγγιση αυτή ήταν λανθασμένη, καθώς η παρουσία τους μαρτυρά την εντατική χρήση του ιερού τόπου ή τη συνέχιση της κατοίκησης του κατά τη διάρκεια της Ρωμαϊκής Αυτοκρατορικής εποχής, της Ύστερης Αρχαιότητας και του Πρώιμου Μεσαίωνα (εικ. 4).

Στο πνεύμα της παραπάνω διαπίστωσης, στην ανασκαφική περίοδο που ξεκίνησε το 1985 υπό τη γενική διεύθυνση του Helmut Kyrieleis εντάχθηκε από το 1987 και ένα ερευνητικό πρόγραμμα υπό τη διεύθυνση του καθ. Ulrich Sinn, που εστίασε στην εξέλιξη του ιερού κατά τους ρωμαϊκούς χρόνους και την Ύστερη Αρχαιότητα. Στο πλαίσιο του μελετήθηκαν ευρήματα τόσο των νέων όσο και των παλαιών ανασκαφών, της πρώτης κυρίως ανασκαφικής περιόδου, οπότε και είχε γίνει συστηματική καταγραφή του υλικού και συντάχθηκαν εκτεταμένες τοπογραφικές μελέτες του ιερού των ρωμαϊκών χρόνων και του χριστιανικού οικισμού και των τάφων του. Τα αποτελέσματα των ερευνών του προγράμματος δημοσιεύθηκαν — πέρα από τις προκαταρκτικές αναφορές και διάφορα εξειδικευμένα άρθρα — σε τόμο της σειράς *Olympische Forschungen* με τίτλο «Olympia in frühbyzantinischer Zeit» του Thomas Völling με τη συνεργασία των Holger Baitinger, Sabine Ladstätter, Arno Rettner και Martin Miller, που εκδόθηκε το 2018.

Κάτοψη: Τοπογραφικός χάρτης του Ιερού της Ολυμπίας με σημειωμένες τις θέσεις της α' (κόκκινο) και της β' (πράσινο) φάσης του βυζαντινού οικισμού και τις στάσεις της περιήγησης. Επεξεργασία υποβάθρου κάτοψης: Παρθενόνη Χρυσανθοπούλου, αρχιτέκτων – μηχανικός MSc, MBA.

ΠΕΡΙΗΓΗΣΗ - ΑΝΑΣΥΣΤΑΣΗ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

1- Βόρειο κτίριο

Το πρώτο κτίσμα με σαφή στοιχεία χρήσης στους χρόνους της Ύστερης Αρχαιότητας που συναντά ο εισερχόμενος στον αρχαιολογικό χώρο της Ολυμπίας επισκέπτης είναι ένα κτιριακό συγκρότημα της Ρωμαϊκής περιόδου που βρίσκεται βόρεια του Πρυτανείου και αριστερά του διαδρόμου κίνησης των επισκεπτών (εικ. 5). Οι έρευνες στον χώρο αποδεικνύουν μετασκευές και επαναχρησιμοποίηση του αρχαίου κτιρίου κατά την Ύστερη Αρχαιότητα για χρήσεις διαφορετικές από αυτές για τις οποίες είχε κατασκευαστεί, καθιστώντας το χαρακτηριστικό παράδειγμα αυτής της πρακτικής της περιόδου. Το εν λόγω αρχικό αρχιτεκτονικό συγκρότημα διέθετε περιστύλιο γύρω από μεγάλη δεξαμενή και θέρμες και μέχρι το τέλος της λειτουργίας του ιερού ήταν ένας χώρος για την περιποίηση των φιλοξενουμένων, ένα καπηλειό. Το κτίριο καταστράφηκε πιθανώς από τον σεισμό του 280/282 μ.Χ.

Οικοδομική δραστηριότητα στον χώρο φαίνεται ότι δεν επιχειρήθηκε ξανά παρά κατά την α' φάση του χριστιανικού οικισμού. Τότε πάνω από τη βορειοδυτική γωνία του περιστυλίου του ρωμαϊκού κτιρίου κτίστηκε ένα ορθογώνιο οικοδόμημα, οι σωζόμενοι τοίχοι του οποίου είναι κτισμένοι ακανόνιστα με τη χρήση λίθων και κεραμίδων προερχόμενων από ήδη κατεστραμμένα κτίρια του ιερού (μεταξύ αυτών εντοπίστηκαν

- 1 Βόρειο κτίριο
- 2 Εκκλησία
- 3α Σπίτι του 5ου αι. μ.Χ. με πατητήρι που βρισκόταν στον χώρο μεταξύ του προτύλου του Γυμνασίου και της Παλαιίστρας
- 3β Οικία από σπόλια
- 3γ Θέρμες Λεωνιδαίου
- 3δ Οικία της Ύστερης Αρχαιότητας
- 4 Αμυντικό τείχος

07

- 05 Το βόρειο κτίριο.
- 06 Κατάλοιπα μικρού κεραμικού κλιβάνου ή κλιβάνου σιδηρουργείου στο βόρειο κτίριο.
- 07 Μήτρα λύχνου του 6ου αι. μ.Χ. από την περιοχή του βόρειου κτιρίου.

σπόνδυλος από κίονα του Ηραίου και κομμάτι από μαρμάρينو καλυπτήρα του ναού του Διός).

Κατά την ίδια περίοδο, όπως φανερώνουν τα ευρήματα των ανασκαφών, τμήμα του αρχαίου συγκροτήματος δέχτηκε μετασκευές προκειμένου να φιλοξενήσει αγροτικές και εργαστηριακές χρήσεις. Αναλυτικότερα αποκαλύφθηκε δεξαμενή με σκαλοπάτια που οδηγούν στο εσωτερικό της και με ένα πήλινο αγγείο βυθισμένο στο κέντρο του δαπέδου της. Ταυτίστηκε με ληνό, που χρονολογείται στην α' φάση του οικισμού, με χρήση που φτάνει έως και τα τελευταία χρόνια της β' φάσης του. Παράλληλα εντοπίστηκαν εργαστηριακές εγκαταστάσεις, οι οποίες σχετίζονται με εργαστήριο κεραμικής. Σε αφιδωτή αίθουσα, που αρχικά λειτουργούσε πιθανώς ως *terpidarium* (θερμή αίθουσα ρωμαϊκού λουτρού), εγκαταστάθηκε μικρός κεραμικός κλιβανός (έχει αναγνωριστεί και ως κλιβανός σιδηρουργείου) (εικ. 6). Στον χώρο βρέθηκαν επίσης τρεις συνεχόμενες δεξαμενές που περιβάλλονταν από ανοιχτό αγωγό νερού και συνδέονται μεταξύ τους με ανοίγματα-σωλήνες σε μικρή απόσταση από τον πυθμένα. Οι δεξαμενές προορίζονταν ίσως για τον καθαρισμό και την παρασκευή του πηλού.

Δυστυχώς ακριβή στοιχεία για τη χρονολογία εγκατάστασης του κεραμικού εργαστηρίου δεν υπάρχουν. Οι τρεις συνεχόμενες δεξαμενές εγκαταλείφθηκαν την ίδια εποχή, όπως και ο κλιβανός. Η ύπαρξη σφηνών κεραμικού κλιβάνου, που βρέθηκαν στην περιοχή των δεξαμενών και συνήθως θεωρείται ότι χρησιμοποιούνται στην παραγωγή πλίνθων ή κεραμιδιών, ίσως φανεώνει την ύπαρξη και άλλου κλιβάνου κοντά στο περιστύλιο, ο οποίος παρήγε κεραμίδες ή πήλινες πλίνθους δαπέδου. Βορειοανατολικά του ληνού άλλωστε, βρέθηκαν και τμήματα μητρών για την παραγωγή πήλινων λύχνων του 6ου αιώνα μ.Χ. (εικ. 7), της δεύτερης δηλαδή φάσης του οικισμού, γεγονός που φανεώνει την ύπαρξη και ενός τέτοιου εργαστηρίου πολύ κοντά στην προκείμενη εγκατάσταση.

2- Εκκλησία

Το επόμενο και πλέον χαρακτηριστικό κτίριο της περιόδου που συναντά ο επισκέπτης δεν είναι άλλο από την εκκλησία (εικ. 8), η οποία ιδρύθηκε στο κτίριο του εργαστηρίου που χρησιμοποίησε ο μεγάλος γλύπτης Φειδίας για την κατασκευή του χρυσελεφάντινου αγάλματος του ναού του Διός. Ναι μεν δεν πρέπει η χριστιανική εκκλησία να ανήκει αναγκαστικά στα πρώτα οικοδομήματα του χριστιανικού οικισμού, ανήκει ωστόσο στα πρωτεύοντα οικοδομικά μέτρα για να δοθεί στον τόπο ένας σαφής χριστιανικός χαρακτήρας και στον πληθυσμό του οικισμού ένα κέντρο. Η μετατροπή του εργαστηρίου σε εκκλησία αποτελεί ένα από τα πιο αντιπροσωπευτικά παραδείγματα μετατροπής αρχαίου κτιρίου σε ναό στην περιοχή της Πελοποννήσου. Η

08 Αεροφωτογραφία της εκκλησίας (εργαστήριο Φειδία).

09 Το εσωτερικό της εκκλησίας.

10 Το εξωτερικό της αψίδας της εκκλησίας.

11 Ορθογώνια παραλληλόγραμμη πλάκα από παριανό μάρμαρο προερχόμενη

από το Φιλιππείο και τοποθετημένη σε δεύτερη χρήση στο δάπεδο

του μεσαίου κλίτους του κυρίως ναού. Σε αυτήν σώζεται χαραγμένη αναθηματική επιγραφή στην οποία αναφέρεται ο αναγνώστης και «εμφυτευτής της κτήσεως» Κυριακός, που

δαπάνησε χρήματα για την επένδυση του δαπέδου με μαρμάρινες πλάκες.

10

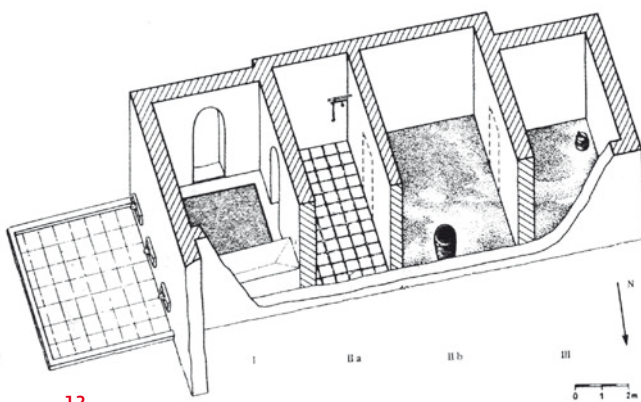

11

επιλογή αυτού του κτιρίου και όχι του ναού του Διός για την εγκατάσταση της βασιλικής εξηγείται από το γεγονός ότι για πρακτικούς λόγους προτιμήθηκε το καλύτερα σωζόμενο οικοδόμημα.

Η εκκλησία της Ολυμπίας ήταν ένας σχετικά ευρύχωρος για τα δεδομένα του οικισμού ναός. Αποτελείτο από κυρίως ναό, νάρθηκα και αίθριο με τετράπλευρο πρότυλο και πλευρικά βοηθητικά δωμάτια στα δυτικά. Ο κυρίως ναός ανήκε στον τύπο της τρίκλιτης ξυλόστεγης παλαιοχριστιανικής βασιλικής. Η εκκλησία είχε ημικυκλική αψίδα (εικ. 9, 10) με κτιστή τράπεζα, σύνθρονο και υπερυψωμένο επισκοπικό θρόνο στο κέντρο. Μαρμάρινο φράγμα πρεσβυτερίου αποτελούμενο από τέσσερα διάτρητα μαρμάρια θωράκια τα διαχώριζε από τον κυρίως ναό, όπου βρισκόταν ο άμβωνας. Μαρμάρια σπόδια από παλαιότερα κτίσματα του ιερού (νοτιοδυτικό κτίριο, Φιλιπείο, Νυμφαίο, Θησαυρός Σικυωνίων) χρησιμοποιήθηκαν στην κατασκευή της. Το δάπεδο του μεσαίου κλίτους του κυρίως ναού ήταν στρωμένο με μεγάλες μαρμαρίνες πλάκες σε δεύτερη χρήση. Μεταξύ αυτών είχαν τοποθετηθεί και δύο αναθηματικές επιγραφές. Η πρώτη είναι χαραγμένη σε ορθογώνια παραλληλόγραμμη πλάκα από παριανό

- 12 Σχέδιο σπιτιού του 5ου αι. μ.Χ. με πατητήρι, που βρισκόταν στον χώρο μεταξύ του προπύλου του Γυμνασίου και της Παλαίστρας (Völling 2001β, πίν. 5).
- 13 Σπόλια εντοιχισμένα σε τοιχοδομή της Οικίας από σπόλια.
- 14 Η Οικία από σπόλια από βορειοδυτικά.

12

13

μάρμαρο που προέρχεται από το Φιλιππείο (εικ. 11). Σε αυτήν αναφέρεται ο αναγνώστης και «εμφυτευτής της κτήσεως» Κυριακός, που δαπάνησε χρήματα για την επένδυση του δαπέδου με μαρμαρίνες πλάκες. Στην άλλη αναγράφεται το όνομα του επίσης αναγνώστη Ανδρέα, που ως ειδικευμένος τεχνίτης, μαρμαράριος, κατασκεύασε το δάπεδο.

Παρότι έχει προταθεί χρονολόγηση της βασιλικής της Ολυμπίας στο α΄ μισό του 5ου αιώνα και ακόμη πιο συγκεκριμένα μεταξύ του 435 και του 451 μ.Χ., η κάτοψη, το σχέδιο του φράγματος του πρεσβυτερίου και η διακόσμηση των πλακών του θωρακίου θεωρείται ότι τοποθετούν την εκκλησία στα μέσα ή στο β΄ μισό του 5ου αιώνα, ενώ μελέτη στο πλαίσιο σχετικού ερευνητικού προγράμματος του Γερμανικού Αρχαιολογικού Ινστιτούτου υποστηρίζει την κατασκευή της το νωρίτερο στα μέσα του 5ου αιώνα.

Από τα παραπάνω καθίσταται σαφές ότι ανάμεσα στην παύση της λατρείας στον χώρο του ιερού και την ανέγερση της εκκλησίας πέρασαν αρκετές δεκαετίες, γεγονός που μπορεί να ερμηνευθεί ως επιβίωση της ειδωλολατρικής λατρείας σε έναν από τους πιο ιερούς της τόπους, ικανής να καθυστερήσει αρκετά την καθιέρωση της χριστιανικής λατρείας σε αυτόν. Ο καταστροφικός σεισμός του 551 μ.Χ. φαίνεται ότι προκάλεσε ζημιές και στην εκκλησία, η οποία επισκευάστηκε την περίοδο της β΄ φάσης του οικισμού αλλά σε μικρότερη κλίμακα, περιοριζόμενη στο ανατολικό τμήμα του κεντρικού κλίτους και στον διαχωριζόμενο με φράγμα χώρο του πρεσβυτερίου. Έχει υποστηριχθεί πως η ανακαίνισή της έλαβε χώρα στο τρίτο τέταρτο του 6ου αιώνα μ.Χ., ενώ και οι νεότερες μελέτες φαίνεται ότι δέχονται κάποιες πιθανές αλλαγές στη διάρκεια του ίδιου αιώνα.

3- Οικισμός

Α΄ φάση (μέσα 5ου-μέσα 6ου αι. μ.Χ.): Ο οικισμός αναπτύχθηκε στην πρώτη φάση του, όπως ήδη αναφέρθηκε, δυτικά του χώρου της Άλτεις και σε ημικυκλική διάταξη με κέντρο γύρω από το πλέον σημαντικό κτίριό του, την εκκλησία. Η οικοδόμηση κάποιων από τις ιδιωτικές οικίες του οικισμού πριν από εκείνη της εκκλησίας είναι πιθανή, αλλά το διάστημα ανάμεσά τους δεν μπορεί να είναι πολύ μεγάλο. Στον οικισμό ανήκαν μετασκευές υπαρχόντων κτιρίων, αλλά και πλήρως νεόκτιστα οικοδομήματα, όπου χρησιμοποιήθηκε κυρίως οικοδομικό υλικό από παλαιότερα κτίρια: τα εποικοδομήματα ή οι οικοδομικές προσθήκες στο βόρειο κτίριο, που ήδη αναφέραμε, και στο Πρυτανείο, οι χώροι μπροστά από την ανατολική στοά του Γυμνασίου, μετέπειτα χρήσεις του Θεηκολεώνα, η οικία με την περίστυλη αυλή και οι Θέρμες του Κλαδέου, η Οικία από σπόλια, η νοτιοδυτική γωνία του Λεωνιδαίου, οι ονομαζόμενες Θέρμες του Λεωνιδαίου, προσθήκες στις Νότιες Θέρμες και τα κτίρια νότια από αυτές.

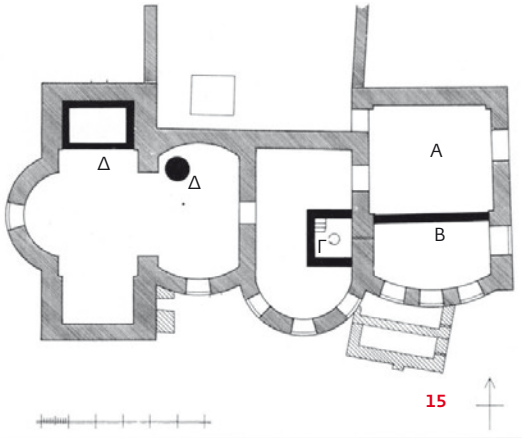

14

Διάσπαρτα ευρήματα, όπως και μια μεγάλη ερευνητική τομή που έγινε το 1999, δείχνουν ότι ο οικισμός συνεχιζόταν δυτικά έξω από τον σημερινό ανασκαφικό χώρο, στην άλλη πλευρά του Κλαδέου. Το παλιό οδικό δίκτυο συνέχισε να χρησιμοποιείται. Κατά πάσα πιθανότητα με την ανέγερση της εκκλησίας ξεκίνησαν και οι ταφές. Στο κεντρικό τμήμα του ιερού κατασκευάστηκε ένα μικρό αμυντικό οχυρό, στο οποίο θα αναφερθούμε στη συνέχεια.

Οι οικίες της α' φάσης του οικισμού συνδύαζαν χώρους καθιστικού και εργασίας υπό την ίδια στέγη και αποτελούνταν συνήθως από αρκετά και μεγάλα δωμάτια με εστία, πίθους κτισμένους στο δάπεδο και πάγκους εργασίας σε ένα από αυτά, που ταυτίζεται ως εκ τούτου με κουζίνα. Άξιο αναφοράς είναι κτίριο που δεν σώζεται σήμερα και το οποίο βρισκόταν στον χώρο μεταξύ του προπύλου του Γυμνασίου και της Παλαίστρας (κάτοψη: 3α, εικ. 12). Πρόκειται για ορθογώνιο οικοδόμημα μήκους πάνω από είκοσι μέτρα και πλάτους έξι μέτρων αποτελούμενο από τέσσερα δωμάτια. Ο ανατολικός εξωτερικός τοίχος ήταν προσανατολισμένος προς τη σημαντική οδική αρτηρία Βορρά–Νότου της Ολυμπίας, την Πομπική Οδό. Τρεις υδρορροές από λεοντοκεφαλές προερχόμενες από το Φιλιππείο, εντοιχισμένες στον ανατολικό τοίχο του οικοδομήματος,

επέτρεπαν στον φρεσκοστυμμένο μούστο να ρέει ενδεχομένως σε βαρέλια που τοποθετούνταν ακριβώς κάτω από αυτές. Στο κτίριο αναγνωρίστηκε η ύπαρξη ενός ληνού, μιας κουζίνας, καθώς και χώρων με εμπορική και εργαστηριακή χρήση. Το κτίριο ήταν σε χρήση από την πρώτη φάση του οικισμού έως και το 580/581 μ.Χ. Ανάλογα ενδιαφέρουσα είναι η καλούμενη «Οικία από σπόλια», βόρεια των Θερμών του Λεωνιδαίου και δυτικά του ΝΔ τμήματος του Λεωνιδαίου (κάτοψη: 3β, εικ. 13–14), οι επιβλητικές διαστάσεις της οποίας (12,5x13,5 μ.) σε συνδυασμό με την ποιότητα κατασκευής και την κατανομή των χώρων της παραπέμπουν σε αντιπροσωπευτικά οικοδομικά έργα στρατιωτικής ή εκκλησιαστικής χρήσης (χώροι υπηρεσιών και διαμονής). Ως παράδειγμα παλαιότερου οικοδομήματος που μετασκευάστηκε και άλλαξε λειτουργία αξίζει να αναφερθούν οι ονομαζόμενες Θέρμες του Λεωνιδαίου (κάτοψη: 3γ). Στα από τον 3ο αιώνα μ.Χ. κατασκευασμένα λουτρά προστέθηκε τον 5ο αιώνα μ.Χ. ένας ληνός και διαμορφώθηκαν διάφοροι χώροι κατάλληλα (εικ. 15–18). Άξια αναφοράς, τέλος, είναι η ύπαρξη πολλών χώρων βιοτεχνικής παραγωγής, ανάμεσά τους φούρνοι για ασβέστη στο Λεωνιδαίο και το Ηρώο, όπως και ένα εργαστήριο αγγειοπλαστικής και ένα σιδηρουργείο στο βόρειο κτίριο, όπως ήδη αναφέρθηκε. Ο σεισμός του 551 μ.Χ. ή και άλλες αιτίες είχαν ως αποτέλεσμα την καταστροφή του ναού του Διός, του αμυντικού φρουρίου, της εκκλησίας

15 Κάτοψη των Θερμών του Λεωνιδαίου εντός των οποίων σώζεται εξοπλισμός πατητηριού του 5ου αι. μ.Χ. (B-Δ) (Sinn 2001a, πίν. 3).

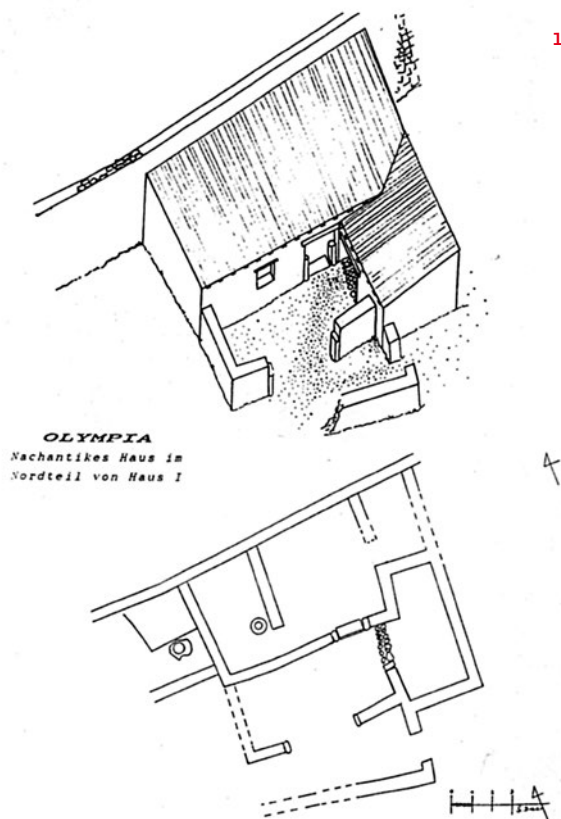
16 Ο Χώρος Β της εικόνας 15: επίπεδη επιφάνεια ληνού για το πάτημα των σταφυλιών.

17 Ο Χώρος Γ της εικόνας 15: δεξαμενή συλλογής μούστου.

18

19

- 18 Ο Χώρος Δ της εικόνας 15: χώρος φύλαξης κρασιού σε μεγάλα πιθάρια.
- 19 Κάτοψη και πιθανή ανακατασκευή της Οικίας της Ύστερης Αρχαιότητας, η οποία βρέθηκε δυτικά της βασιλικής (β' μισό του 6ου αι. μ.Χ.) (Völling 2001α, σ. 318, εικ. 2).

και πολλών άλλων κτιρίων, οδηγώντας στο τέλος της α' φάσης του χριστιανικού οικισμού στο α' μισό ή πιθανότερα στα μέσα του 6ου αιώνα μ.Χ.

Β' φάση (μέσα 6ου–αρχές 7ου αι. μ.Χ.) (εικ. 2): Ο νέος οικισμός που δημιουργήθηκε στον χώρο του αρχαίου ιερού είχε κέντρο αυτή τη φορά τον χώρο στα ανατολικά και νοτιοανατολικά του ναού του Διός αλλά εκτεινόταν σε όλο τον χώρο του ιερού. Αποτελείτο από πυκνά τοποθετημένα συγκροτήματα οικιών με μικρού μεγέθους δωμάτια. Στην κατασκευή των οικιών αυτών είχε ενσωματωθεί μεγάλο μέρος των αετωματικών γλυπτών του ναού του Διός, στοιχείο που απουσίαζε τελείως από τις οικίες της α' φάσης, ενώ τοίχοι των οικιών του πενούσαν πάνω από τμήματα του αμυντικού τείχους. Για πρώτη φορά σε αυτή την εποχή κτίστηκαν τάφοι και οικίες στον χώρο της πρώην Άλτεις και το Ηραίο βεβηλώθηκε με την εγκατάσταση ενός πατητηριού στον οπισθόδομο του.

Εντυπωσιακές είναι οι διαφορές ανάμεσα στις δύο φάσεις του οικισμού, που αφορούν τόσο στη διαμόρφωση της κάτοψης των οικιών και στην τεχνική οικοδόμησής τους όσο και στη γενική δομή του (θέση – τρόπος ανάπτυξης) και τη χωροθέτηση των τάφων του. Τον οικισμό της α' φάσης χαρακτήριζε η ύπαρξη αραιά τοποθετημένων και σχετικά μεγάλων ανεξάρτητων οικιών, ενδεχομένως κρατικών κτιρίων. Ο οικισμός της β' φάσης αποτελούνταν από πυκνά τοποθετημένα κτιριακά συγκροτήματα, αναπτυγμένα κατά μήκος στενών παρόδων. Τα κτίρια του οικισμού της β' φάσης χαρακτήριζε μία χωρίς σχέδιο οικοδόμηση, όπως και η απώλεια ουσιαστικών στοιχείων της αρχαίας κατασκευαστικής τεχνικής. Διαφορετικό ήταν επίσης το υλικό κατασκευής. Οι τοίχοι πολλών σπιτιών ήταν κατασκευασμένοι από σχεδόν ορθογώνια αρχιτεκτονικά μέλη παλαιότερων κτιρίων, τοποθετημένα κάθετα το ένα πάνω από το άλλο. Τα μεταξύ τους κενά γέμιζαν θραύσματα μαρμάρων (μεταξύ άλλων και των αετωματικών γλυπτών), κεραμίδια και πέτρες χωρίς συνδετικό κονίαμα, αλλά πιθανώς με λάσπη ως συνδετικό υλικό. Οι διαστάσεις των οικιών ήταν κατά κύριο λόγο μικρότερες, ενώ και εσωτερικά ήταν χωρισμένες σε μικρούς χώρους. Ενσωματωμένοι στο δάπεδο πίθοι, ανυψωμένοι πάγκοι εργασίας, απλές εστίες, καθώς και περιστασιακή ύπαρξη λιθοστρώσεων και ασβεστοκονιάματος είναι μερικά από τα στοιχεία που παρατηρούνται στον οικισμό. Η χρήση αρκετών κτισμάτων της α' φάσης (Οικία από σπόλια, Θέρμες Λεωνιδαίου, ληνός με λεοντοκεφαλές, βόρειο κτίριο) συνεχίστηκε και στη β' φάση, ενώ η εκκλησία επισκευάστηκε. Πολλοί είναι οι ληνοί και αυτής της φάσης του οικισμού, ενώ έχει διαπιστωθεί και η ύπαρξη φούρνων κυρίως για παραγωγή ασβέστη, χωροθετημένων έξω από τον οικισμό.

Ένα σχετικά καλά στοιχειοθετημένο παράδειγμα τέτοιου σπιτιού είναι η λεγόμενη «Οικία της Ύστερης

Αρχαιότητας» του β' μισού του 6ου αιώνα μ.Χ., χτισμένη δυτικά της εκκλησίας (κάτοψη: 3δ, εικ. 19). Στην οικία αυτή από μια ανοιχτή αυλή υπήρχε πρόσβαση σε έναν μικρό πλευρικό χώρο (πιθανόν στάβλο ή αχυρώνα) και στην κυρίως οικία, η οποία χωριζόταν σε τουλάχιστον τρία δωμάτια διαφορετικού μεγέθους. Το δυτικότερο δωμάτιο χαρακτηρίζεται ως κουζίνα λόγω της ύπαρξης μιας επιφάνειας εργασίας και ενός πίθου. Παρόμοιο αλλά λιγότερο καλά διατηρημένο ήταν ένα συγκρότημα στη νοτιοανατολική περιοχή με ποικίλους μεγάλους χώρους, έναν ενσωματωμένο πίθο και έναν πλευρικό χώρο με πατητήρι, ο οποίος ήταν προσβάσιμος μέσω μιας ανοιχτής αυλής.

4- Αμυντικό τείχος

Στο α' μισό του 6ου αιώνα μ.Χ. στον χώρο του ιερού κτίστηκε ένα ισχυρό τραπεζιόσχημο τείχος, κατασκευασμένο βιαστικά από βάρθρα αγαλμάτων και πλήθος αρχιτεκτονικών μελών παλαιότερων κτιρίων (του Μητρώου, της Ποικίλης Στοάς, του Λεωνιδαίου, του Βουλευτηρίου και των Θησαυρών των Γελών και των Μεγαρέων). Το τείχος είχε πάχος τριών μέτρων. Τη βόρεια πλευρά του αποτελούσε ως επί το πλείστον ο ναός του Διός, τη νότια η Νότια Στοά, ενώ οι δύο άλλες πλευρές του σχημάτιζαν δύο σκέλη που κατέληγαν στα δύο αντίστοιχα άκρα της Νότιας Στοάς. Η μικρή αυτή οχύρωση αποτελούσε μια στρατιωτική βάση για αυτούς που θα προστάτευαν τα γειτονικά δυτικά όρια της Ανατολικής Ρωμαϊκής Αυτοκρατορίας, καθώς ήταν συνηθισμένο φαινόμενο της περιόδου να μην εγκαθίστανται οι φρουρές ακριβώς στα σύνορα αλλά

20 Πύργος της δυτικής πλευράς του τείχους κτισμένος από σπόλια.

στους αντίστοιχους γειτονικούς οικισμούς. Το τείχος αυτό σωζόταν στις αρχές του 20ού αιώνα σε ύψος τεσσάρων μέτρων, κατεδαφίστηκε όμως κατά τη διάρκεια των ανασκαφών που ακολούθησαν προκειμένου να εξαχθούν τα κτισμένα αρχαία γλυπτά, οι επιγραφές και τα αρχιτεκτονικά μέλη και σήμερα διακρίνονται μόνο τα κατάλοιπα ενός πύργου του (εικ. 20).

ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ ΚΑΙ ΚΟΙΝΩΝΙΚΗΣ ΟΡΓΑΝΩΣΗΣ ΤΟΥ ΒΥΖΑΝΤΙΝΟΥ ΟΙΚΙΣΜΟΥ ΤΗΣ ΟΛΥΜΠΙΑΣ

Τα αρχαιολογικά δεδομένα που σχετίζονται με τον χριστιανικό οικισμό της Ολυμπίας και η μελέτη και ερμηνεία αρκετών από τα σχετικά ευρήματα παρέχουν πληθώρα στοιχείων για την οικονομική και κοινωνική οργάνωσή του και επιτρέπουν την εξαγωγή συμπερασμάτων σχετικά με τον τρόπο ζωής των κατοίκων του.

Βάση της οικονομίας της κοινότητας της Ολυμπίας την περίοδο αυτή είναι αναμφίβολα η αγροτική παραγωγή. Τόσο από τις παλαιές όσο και από τις σύγχρονες έρευνες προέκυψε και μελετήθηκε ένας ικανός αριθμός αγροτικών εργαλείων, τα οποία, τόσο από τα ανασκαφικά δεδομένα όσο και από την τυπολογία τους, χρονολογήθηκαν στον 5ο και 6ο αιώνα μ.Χ. και συνδέθηκαν με τον βυζαντινό οικισμό. Βρέθηκαν εργαλεία για την καλλιέργεια της γης, όπως υνιά, τσάπες, αξίνες, φτυάρια, τσεκούρια, και εργαλεία θερισμού, όπως δρεπάνια και κλαδευτήρια (εικ. 21–24). Η εκτεταμένη αμπελοκαλλιέργεια για την παραγωγή κρασιού μαρτυρείται εξάλλου και από την ύπαρξη τουλάχιστον 19 ληνών, οι οποίοι έχουν εντοπιστεί σε όλη την έκταση της ανασκαφής. Η καλλιέργεια δημητριακών μαρτυρείται επίσης έμμεσα από την εύρεση μεγάλου αριθμού χειρόμυλων σε όλο τον αρχαιολογικό χώρο, ενώ λείπουν οι ενδείξεις για την παραγωγή ελαιόλαδου.

Πέρα από την πρωτογενή παραγωγή, η οικονομία του οικισμού στηριζόταν σε μεγάλο βαθμό και στη δευτερογενή, όπως μαρτυρεί η ύπαρξη εργαστηρίων διάφορων ειδών, χρονολογούμενων σε αυτήν την περίοδο. Φούρνοι και καμίνια, στα όρια του οικισμού για τον κίνδυνο της φωτιάς, πήλινες μήτρες και ασβεστοκάμινι, χάλκινα και σιδερένια αντικείμενα καθώς και εκκαμινεύματα μετάλλων που έχουν βρεθεί αποτελούν ενδείξεις μιας ανθηρής τοπικής εργαστηριακής παραγωγής. Περισσότερα είναι τα στοιχεία που έχουν δώσει οι ανασκαφικές έρευνες των τελευταίων ετών και η παράλληλη μελέτη των ευρημάτων της εξεταζόμενης περιόδου (εικ. 25–27) σε σχέση με τα εργαστήρια κεραμικής του οικισμού, ενώ σημαντικές είναι και οι ενδείξεις για την ύπαρξη σιδηρουργείων. Από αυτά μπορούμε να συμπεράνουμε την ύπαρξη μιας ανθηρής τοπικής παραγωγής, που

καθιστούσε, σε μεγάλο βαθμό τουλάχιστον, αυτόρρητη την υπάρχουσα κοινότητα.

Οι κάτοικοι του οικισμού επίσης συμμετείχαν, έστω και σε μικρό βαθμό, σε ένα εκτεταμένο δίκτυο εμπορικών σχέσεων. Αυτό φανερώνεται τόσο από τα ευρεθέντα νομίσματα όσο και από τα κεραμικά είδη που εισάγονταν είτε ως αυτόνομα αντικείμενα είτε ως αγγεία μεταφοράς προϊόντων από ένα ευρύ σύνολο άλλων περιοχών παραγωγής, το οποίο κάλυπτε το μεγαλύτερο μέρος της Ανατολικής Μεσογείου και της Βόρειας Αφρικής.

Από τις επιγραφές της εκκλησίας άλλωστε πληροφορούμαστε και για άλλα επαγγέλματα των μελών της χριστιανικής κοινότητας της Ολυμπίας, εκκλησιαστικά αλλά και κοσμικά, όπως του αναγνώστη, μέλους του κατώτερου κλήρου, του «εμφυτευτή της κτήσεως», του επίμισθωσι της γης δηλαδή αγρότη, και του μαρμαράριου, του πελεκητή δηλαδή του μαρμάρου.

Όσον αφορά στην κοινωνική οργάνωση της ζωής του οικισμού, ως βασικότερο χαρακτηριστικό της προβάλλει η έντονη παρουσία και σημασία του χριστιανισμού. Τη σημασία αυτή φανερώνουν εκτός από την εκκλησία και ένας σχετικά μεγάλος αριθμός αντικειμένων με σαφή χριστιανικά σύμβολα. Λυχνάρια, θυμιατήρια, σφραγίδες άρτων, αρκετά κοσμήματα ή διακοσμητικά ενδυμάτων που έχουν βρεθεί φέρουν χριστιανικά σύμβολα. Από αυτά αξίζει να αναφερθούν ενδεικτικά μερικά. Τα εργαλεία με ξεκάθαρα χριστιανικά σύμβολα από τον βυζαντινό οικισμό αρχίζουν να εμφανίζονται στα μέσα του 5ου αιώνα. Τα περισσότερα ευρήματα ανήκουν μάλιστα στον 6ο αιώνα, όπως για παράδειγμα μια χάλκινη ράβδος με τα σύμβολα του σταυρού και του πουλιού ή μια αρτοσφραγίδα με την ευχή Η ΕΥΛΟΓΙΑ ΕΦ ΗΜΑΣ. Χαρακτηριστικό είναι άλλωστε το χάραγμα του χριστιανικού συμβόλου του ψαριού (εικ. 37) στον τοίχο του λεγόμενου «Κτιρίου με την περίστυλη αυλή» στο δυτικό τμήμα του ιερού, που χρονολογείται στον 6ο αιώνα μ.Χ. Επίσης, στον χώρο των θερμών βόρεια του Πρυτανείου βρέθηκε και ένα μοναδικό στην Ολυμπία λυχνάρι, το οποίο φέρει στον δίσκο την εγχάρκτη επιγραφή ΦΩΣ ΧΡΙΣΤΟΥ και στη βάση τα γράμματα Α και Ω, καθώς και άλλα εισαγόμενα αγγεία με χριστιανικά σύμβολα.

Τη νέα εποχή του χριστιανισμού στην Ολυμπία πιστοποιούν επίσης οι τουλάχιστον 337 ταφές της περιόδου που έχουν εντοπιστεί σε ολόκληρη την έκταση των ανασκαφών. Οι κύριοι τύποι τάφων είναι οι κιβωτίοσχημοι (από λίθινες πλάκες) και οι κεραμοσκεπείς, ωστόσο έχουν βρεθεί και απλά ορύγματα, ένας κτιστός τάφος (στους εσωτερικά σοβατισμένους τοίχους του οποίου σώζονται απεικόνιση εδαφίου της Βίβλου και χαράγματα σταυρών) και μια πιθανώς ταφή. Εκτός από πέντε τάφους με προσανατολισμό Β–Ν, όλοι οι άλλοι είναι προσανατολισμένοι στον άξονα Α–Δ με τον νεκρό τοποθετημένο εκτάδην με το κεφάλι προς τη Δύση, ώστε να κοιτά προς την Ανατολή. Κτερίσματα βρέθηκαν σε 72 ταφές, κυρίως σε κιβωτίοσχημους τάφους. Το παλαιότερο χρονολογημένο κτερίσμα είναι μια πόρπη από αγκράφα

- 21–24 Εργαλεία για την καλλιέργεια της γης που βρέθηκαν στον βυζαντινό οικισμό.
- 25–27 Αγγεία από τάφους του βυζαντινού οικισμού.
- 28–32 Κοσμήματα από τάφους του βυζαντινού οικισμού.
- 33 Χάλκινο κοχλιάριο.
- 34–36 Εξαρτήματα ενδυμάτων (περόνες) από τάφους του βυζαντινού οικισμού.

υποδήματος, η οποία χρονολογείται στο β' μισό του 5ου αιώνα.

Πληροφορίες για το επίπεδο της καθημερινής ζωής των κατοίκων του οικισμού της Ολυμπίας κατά την εξεταζόμενη περίοδο μας δίνουν και κάποια ιδιαίτερα ευρήματα των ανασκαφών, όπως είναι τα κοσμήματα (εικ. 28–32). Ένα ασημένιο δακτυλίδι και ένα χάλκινο βραχιόλι του 6ου αιώνα με εγχάρακτες χριστιανικές επιγραφές (ΧΡΙΣ/ΤΕΒΟ/ΗΘ και † Κ(ύρι)ε, βοηθη+ τη φορούση αντίστοιχα) φανερώνουν εκτός από τη θρησκευτικότητα των κατοίκων τους κάποια ευμάρεια και καλαισθησία. Δείγμα υψηλού βιοτικού επιπέδου αποτελεί άλλωστε και η εισαγωγή πολυτελών ειδών, η οποία εξακολουθεί να υπάρχει παράλληλα με την τοπική παραγωγή, παρότι και οι δύο παρουσιάζουν μείωση στη φάση του δεύτερου οικισμού, όπως και η ύπαρξη διαφόρων γυάλινων αγγείων και λύχνων. Τέλος, τα εργαλεία καλλωπισμού (εικ. 33) και τα εξαρτήματα των ενδυμάτων (περόνες, πόρπες) (εικ. 34–36) δείχνουν ότι οι κάτοικοι ακολουθούσαν τις επιταγές της μόδας παρά την απομόνωση της περιοχής. Τα παραπάνω μαρτυρούν την ύπαρξη πολλών εύπορων μελών στην κοινότητα της Ολυμπίας, ίσως μεγάλων γαιοκτημόνων, ιδιοκτητών εκτάσεων εύφορης γης στην εγγύτερη ενδοχώρα της, οι οποίοι διαβιούν δίπλα σε φτωχότερα μέλη, απλούς αγρότες ή τεχνίτες και άλλους. Επίσης άξια αναφοράς είναι και η εύρεση στον οικισμό μεγάλου αριθμού υφαντικών βαρών, τα οποία υποδεικνύουν παραγωγή υφασμάτων.

Τέλος, παρότι ο χαρακτήρας του οικισμού της Ολυμπίας είναι οπωσδήποτε κατά κύριο λόγο χριστιανικός, δεν μπορούμε να αποκλείσουμε τη συνύπαρξη των χριστιανών κατοίκων με εθνικούς, σε μια εποχή μάλιστα που συνεχίζεται έντονα στην Πελοπόννησο ο διάλογος της ειδωλολατρίας με τον Χριστιανισμό.

Είναι φανερό ότι, παρά τα όσα ανοιχτά στην έρευνα ερωτήματα αφήνει ο χριστιανικός οικισμός που ιδρύθηκε στον χώρο του αρχαίου ιερού της Ολυμπίας κατά την Πρώιμη Βυζαντινή περίοδο, αυτός εντάσσεται με ευκολία στο γενικότερο πλαίσιο των γνώσεων που έχουμε σήμερα για τους οικισμούς της περιόδου, που σηματοδοτούν τη μετάβαση από τον αρχαίο κόσμο στο Βυζάντιο και σε μια ζωή με διαφορετική θεώρηση και φιλοσοφία.

*Οι φωτογραφίες προέρχονται από το αρχείο της Εφορείας Αρχαιοτήτων Ηλείας, εκτός και αν δηλώνεται διαφορετικά.

37 Χάραγμα ιχθύος σε οικία του 6ου αι. μ.Χ. (αρχείο ΓΑΙ).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μουτζάλη 1994: Μουτζάλη Αφ., «Η Ολυμπία κατά την πρωτοβυζαντινή περίοδο. Προβλήματα και προσεγγίσεις», *Πρακτικά Ηλειακού Πνευματικού Συμποσίου 1993, Πύργος – Γαστούνη 26–28 Νοεμβρίου 1993*, Αθήνα 1994, σ. 260–278.
- Schauer 1991: Schauer Ch., «Μήτρες λύχνων πρωτοχριστιανικής εποχής από την Ολυμπία», στο Α.Δ. Ριζάκης (εποπτεία), *Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, ανακοινώσεις κατά το πρώτο διεθνές συμπόσιο*, Αθήνα, 19–21 Μαΐου 1989 (Μελετήματα, 13), Αθήνα 1991, σ. 373–378, εικ. 1-4.
- Schauer 2002: Schauer Ch., «Εργαστήριο κεραμικής του 5ου μ.Χ. αιώνα στην Ολυμπία», στο Π. Θέμελης / Β. Κόντη (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου*, Αθήνα 29–30 Μαΐου 1998, Αθήνα 2002, σ. 208–218.
- Schauer 2010: Schauer Ch., «Early Byzantine Pottery Workshops in Olympia», *ActaRCRF 41* (2010), σ. 29–35.
- Sinn 1991: Sinn U., «Ο Νέρωνας και οι Έρουλοι. Δύο μοιραία γεγονότα στην ιστορία της Ολυμπίας», στο Α.Δ. Ριζάκης (εποπτεία), *Αρχαία Αχαΐα και Ηλεία, ανακοινώσεις κατά το πρώτο διεθνές συμπόσιο*, Αθήνα, 19–21 Μαΐου 1989 (Μελετήματα, 13), Αθήνα 1991, σ. 365–371.
- Sinn 2001: Sinn U., «Η εξέλιξη της Ολυμπίας στην ύστερη αρχαιότητα», στο Γ.Α. Πίκουλας (επιμ.), *Οίνον ιστορώ. Αμπελοοικονομική Ιστορία και Αρχαιολογία της ΒΔ Πελοποννήσου*, *Επιστημονικό Συμπόσιο, Κτήμα Μερκούρη, Κορακοχώρι Ηλείας*, Αθήνα 2001, σ. 35–36.
- Sinn 2002a: Sinn U., «Εκθεση των ερευνών στην Ολυμπία της Ύστερης Αρχαιότητας», στο Π. Θέμελης / Β. Κόντη (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου*, Αθήνα 29–30 Μαΐου 1998, Αθήνα 2002, σ. 59–62.
- Sinn 2002β: Sinn U., «Ειδωλολάτρες προσκυνητές, αθλητές και χριστιανοί», στο Π. Θέμελης / Β. Κόντη (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου*, Αθήνα 29–30 Μαΐου 1998, Αθήνα 2002, σ. 189–194.
- Völling 2001a: Völling Th., «The last Christian Greeks and the first pagan Slavs in Olympia», στο *Οι σκοτεινοί αιώνες του Βυζαντίου (7ος–9ος αι.)*, *Πρακτικά Διεθνούς Συμποσίου 9, Ινστιτούτο Βυζαντινών Ερευνών (ΕΙΕ)*, Αθήνα 2001, σ. 303–310, εικ. 1–2.
- Völling 2001β: Völling Th., «Παραγωγή κρασιού στο ιερό του Ολυμπίου Διός στο πρώιμο Βυζάντιο», στο Γ.Α. Πίκουλας (επιμ.), *Οίνον ιστορώ. Αμπελοοικονομική Ιστορία και Αρχαιολογία της ΒΔ Πελοποννήσου*, *Επιστημονικό Συμπόσιο, Κτήμα Μερκούρη, Κορακοχώρι Ηλείας*, Αθήνα 2001, σ. 35–36.
- Völling 2002: Völling Th., «Early Byzantine Agricultural Implements from Olympia (5th–6th Centuries AD)», στο Π.Θ. Θέμελης / Β. Κόντη (επιμ.), *Πρωτοβυζαντινή Μεσσήνη και Ολυμπία. Αστικός και αγροτικός χώρος στη Δυτική Πελοπόννησο*, *Πρακτικά του Διεθνούς Συμποσίου*, Αθήνα 29–30 Μαΐου 1998, Αθήνα 2002, σ. 195–207.
- Völling 2018: Völling Th., *Olympia in Frühbyzantinischer Zeit (Olympische Forschungen, 34)*, 2018.